

Proces doskonalenia chrześcijańskiego w *Enarrationes in Psalmos* św. Augustyna

The Process of Christian Perfection in *Enarrationes in Psalmos* of St. Augustine

Ks. Dariusz Zagórski¹

Abstract: In his work *Enarrationes in Psalmos*, Augustine extensively addresses the issue of Christian perfection. Encouraging the audience of his homilies to grow in faith, he first points to the necessity of conversion, which allows one to embark on the path of spiritual progress. This conversion is to be accomplished through the struggle against evil and weaknesses, as well as against the hateful activity of Satan directed against humans. Breaking away from sin and reconciling with God enables one to rise from spiritual numbness to life, emerging from wickedness toward an existence marked by “light” and “righteousness”. This process of acquiring goodness takes place through the perfection of virtues and the fulfilment of good deeds. It is a stage of serving amid the hardships and experiences of daily life-persevering until its end. Saint Augustine considers the goal of Christian life and the greatest good to be attachment to God. This is to manifest in a close relationship with the Creator, advancing to friendship with Him, attaining the status of children of God, and achieving salvation. This publication aims to present the individual stages of a Christian’s pursuit of spiritual perfection. It seeks to convey the message on this topic contained in the *Commentary on the Psalms*, a special work that testifies to the responsibility of the shepherd proclaiming the Word of God for the sheep entrusted to him.

Keywords: Patrology; Latin Fathers of the Church; St. Augustine; *Enarrations on the Psalms*; Christian perfection

W nauczaniu Augustyna z Hippony wyraźnie wybrzmiewa zagadnienie doskonałości chrześcijańskiej. Wielki Doktor Kościoła ukazuje dążenie do niej jako proces moralny i duchowy, którego celem jest osiągnięcie zjednoczenia z Bogiem². Podjął on ów temat również

¹ Ks. prof. dr hab. Dariusz Zagórski, Katedra Teologii Historycznej, Wydział Teologiczny, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń, Polska; e-mail: dzag72@umk.pl; ORCID: 0000-0002-7674-6381.

² M. Mejzner, „Droga serca” w doświadczeniu i refleksji św. Augustyna, CT 86/2 (2016) s. 101: „Oto najważniejszy i ostateczny krok w augustiańskiej duchowości.

w egzegetyczno-homiletycznym dziele *Enarrationes in Psalmos*, co uznać należy za szczególny przejaw odpowiedzialności głoszącego Słowo Boże pasterza, za powierzone mu owce. Nauczanie tam zawarte posiada bowiem silny rys duszpasterski i łączy się z praktycznymi wskazaniami i zachętami kierowanymi do wiernych, mającymi na celu wsparcie w dążeniu do doskonałości (*perfectio*) i jej osiągnięciu.

Wspólnota kościelna, składająca się z ludzi nieulegających pokusom i z grzeszników, jest ukazana przez biskupa Hippony jako rzeczywistość dynamiczna, będąca wciąż w drodze do świętości. Pasterz troszczy się o owce i nakłania je do podejmowania działań, nie jednorazowych aktów, ale permanentnych wysiłków złączonych z nieustanną wiernością Bogu w każdym życiowym wyborze³. Kościół porównany przez Augustyna do budowli wspartej na fundamencie, którym jest Chrystus, powinien wciąż spoglądać na swego Pana, będącego „kresem” (*finis*) i „doskonałością” człowieka (*perfectio nostra Christus*)⁴. Naśladując Go, wierni mają za zadanie realizować ciągłą moralno-duchową odnowę⁵, poczynając od nawrócenia, walki ze złem i słabościami, a także z samym szatanem, który przepętniony zazdrością dąży do zniszczenia człowieka.

Człowiek nie jest powołany do osiągnięcia swego rodzaju doskonałości humanistycznej, ale do zjednoczenia z Bogiem”. Zob. E. Sienkiewicz, *Człowiek w myśli św. Augustyna*, „Teologia w Polsce” 5/2 (2011) s. 269.

³ B. Zgraja, *Arka Noego obrazem Kościoła w „Enarrationes in Psalmos” św. Augustyna*, VoxP 65 (2016) s. 772.

⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 54, 1, NBA 26, s. 76; PSP 38, s. 324: „Kto jest kresem wspominamy krótko, ponieważ wiecie. «Kresem Prawa jest Chrystus dla usprawiedliwienia każdego, kto wierzy» (Rz 10,4). Myśl zatem kieruje się ku kresowi, ku Chrystusowi. Dlaczego [psalm] nazywa kresem? Ponieważ wszystko, co czynimy, kierujemy ku Niemu. A kiedy do Niego dojdziemy, nie będziemy mieli już czego szukać dalej. Mówi się o kresie, który kończy i który coś dopełnia (...). Otóż nasz kres powinien być naszym dopełnieniem. Doskonałością naszą jest Chrystus. W Nim znajdujemy własne dopełnienie, ponieważ jesteśmy Jego członkami”.

⁵ Zgraja, *Arka Noego obrazem Kościoła*, s. 772: „Krótko mówiąc, Kościół dla Augustyna to wspólnota ludzi, która wciąż podejmuje swoje moralno-duchowe odnowienie. Co więcej, ponieważ «budowanie jest postępowaniem» (*aedificari ambulare est*), dlatego stan wznoszenia budowli Kościoła warunkowany jest zachowaniem, czyli zależy od postępów chrześcijan, jakich dokonują w procesie nabywania moralnej doskonałości. Znaczy to, że Kościół budują wyznawcy Chrystusa świętością swego życia, zaś stan budowy Kościoła, a tym samym – o ile można tak powiedzieć – jego piękno objawia się poprzez świętość życia jego członków. Oznacza to, że kondycja moralna społeczności Kościoła nie pozostaje bez wpływu na jego postrzeganie przez społeczeństwo”.

Porzucenie grzechu i pojednanie się z Bogiem – zdaniem Hipponczyka – to dalszy etap duchowej drogi, który pozwala na „przejście” z „ciemności do jasności”⁶, na rodzaj zmartwychwstania „od jakiejś śmierci do jakiegoś życia; od życia niegodziwego do życia sprawiedliwego”⁷. Ten proces odbywa się poprzez doskonalenie cnót⁸ i wypełnianie dobrych czynów. Jest to etap służenia w trudach i doświadczeniach codziennego życia – wytrwale i aż do jego zakończenia. Doktor Kościoła za cel chrześcijańskiego życia i największe dobro uznaje przyłgnięcie do Boga⁹. Przejawiać się ono ma bliską relacją ze Stwórcą posuniętą aż do przyjaźni z Nim¹⁰, do uzyskania statusu synów Bożych i do osiągnięcia zbawienia.

Niniejsza publikacja ma na celu zaprezentowanie poszczególnych etapów dążenia chrześcijanina do duchowej doskonałości, w oparciu o treść jednego z najznamienitszych dzieł św. Augustyna, jego swoistej sumy teologicznej – *Enarrationes in Psalmos*.

1. Pojednanie z Bogiem. Nawrócenie i pokuta

Chrześcijanie mieli świadomość tego, że wyznawana przez nich religia domaga się całkowitej zmiany mentalności owocującej innym stylem życia. Chodziło o nawrócenie zakładające odrzucenie wcześniejszych

⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 26 (2), 20, NBA 25, s. 382; PSP 37, s. 211.

⁷ Aurelius Augustinus, *In Evangelium Ioannis tractatus* 19, 8, NBA 24/1, s. 440; PSP 15/1, s. 277.

⁸ Pisarze wczesnochrześcijańscy o roli cnót w procesie doskonalenia człowieka wspominali wielokrotnie. Przykładem może być św. Ambroży, który pouczał, że nabywanie cnót zajmuje istotne miejsce w całym procesie doskonalenia chrześcijanina, zob. J. Pałucki, *Św. Ambroży jako duszpasterz w świetle adhortacji pastoralnych*, Lublin 1996, s. 135. Na temat postępów człowieka w cnocie, w przekazie św. Ambrożego, zob. także: B. Zgraja, *Stworzenia nierozumne wezwaniem do doskonałości. Przyczynek do studium nad „Hexameronem” św. Ambrożego*, VoxP 57 (2012) s. 827.

⁹ D. Zagórski, *Commendavit nobis Dominus oves suas. Pasterska troska o wiernych w świetle „Sermones” św. Augustyna*, Toruń – Pelplin 2013, s. 384.

¹⁰ Ciekawe opracowanie tematu przyjaźni człowieka z Bogiem w przekazie Augustyna odnaleźć można w: A. Okroj, „Przyjaciel Boga” w świetle „*Enarrationes in Psalmos*” św. Augustyna, Lublin 2002 (mps BKUL); M.A. McNamara, *L’amicizia in Sant’Agostino*, Milano 1970; A. Eckmann, *Koncepcja przyjaźni w dziełach św. Augustyna*, RH 44/3 (1996) s. 231-241.

zwyczajów, a także przyjęcie nowej egzystencji, silnie zakorzenionej w Bogu¹¹.

1.1. Istota procesu nawrócenia

Proces nawrócenia zostaje ukazany przez Augustyna jako wewnętrzne uzdrowienie człowieka. Bóg postrzegany jest w tym kontekście jako lekarz, który dokonuje diagnozy duchowej choroby, wskazując na jej przyczynę, to jest grzech. Hipponczyk zwraca uwagę na niezwykle delikatność Pana we wsparciu procesu terapeutycznego uwikłanego w słabościach człowieka. Ukazuje Go jako dobrego doradcę oczekującego na właściwy moment wkroczenia w ludzkie życie¹².

Ważna w tym procesie odwracania się od zła jest w przekazie Hipponczyka cnota pokory, która uzdatnia do bycia dobrym, w przeciwieństwie do pychy prowadzącej ku złu:

Dobrym bowiem uczyniła cię pokora, złym czyni cię pycha. Nawróciłeś się, abyś został oświecony, a przez swoje nawrócenie stałeś się świetlanym, oświecony nawróceniem. Dokąd jednak? Czyżby do siebie samego? Jeżeli zwrócony do siebie mogłeś zostać oświeconym, to nigdy nie możesz zostać zaciemniony, boć ze sobą jesteś zawsze. Dlaczego zostałeś oświecony? Ponieważ nawróciłeś się do czegoś innego, czym sam nie byłeś. Co to takiego, czym nie byłeś? Bóg jest światłością. To nie ty byłeś światłością, ponieważ byłeś grzesznikiem¹³.

Augustyn podaje odbiorcom swego nauczania szczegółowe uwagi odnoszące się do procesu nawrócenia. Podkreśla, że może się ono dokonać w duszy tylko wtedy, gdy zostanie ona wewnętrznie poruszona. Dusza bowiem, która nie doznaje takiego wstrząśnięcia i nie odczuwa lęku, nie jest godna powrotu do zdrowia¹⁴. Ze stanu choroby wydobyć

¹¹ Zagórski, *Commendavit nobis Dominus*, s. 299. Nawracanie „synów marnotrawnych” to jedno z głównych zadań pasterskiej działalności Augustyna. Píše o tym szerzej: A.G. Hamman, *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, tł. M. Stafiej-Wróblewska – E. Sieradzińska, Warszawa 1989, s. 206.

¹² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 6, 4, NBA 25, s. 70; PSP 37, s. 69-70.

¹³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 25 (2), 11, NBA 25, s. 344; PSP 37, s. 192-193.

¹⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 59, 4, NBA 26, s. 306; PSP 39, s. 33.

się może zatem człowiek, który „wzrusza się, niepokoi, bije się w piersi i leje łzy”¹⁵.

Ważnym na tym etapie staje się napominanie i karcenie grzesznika, dla którego są to zabiegi o charakterze wychowawczym. Podobnie rozumiał to św. Ambroży, w swym *Komentarzu do Psalmu XXXVII* uznając karcenie i naganę jako pierwszy element kuracji zbawczej¹⁶. Bóg za pośrednictwem tych środków przynagla człowieka, by zechciał wyjść z nieuporządkowanych relacji względem świata i zmienić swe postępowanie¹⁷.

Nawrócenie św. Augustyn ukazuje również jako wielki dar Boga i powołanie. Wszystkie bowiem wysiłki człowieka zmierzające do odwrócenia się od zła nie posiadałyby żadnej mocy sprawczej, gdyby nie obecność Boża i Jego wsparcie. Bóg – zdaniem Augustyna – jest bowiem obecny wszędzie, a tylko ludzka grzeszność nie jest w stanie znieść jego bliskości i spojrzenia¹⁸. Pan zatem wspiera człowieka w jego wysiłkach zmierzających ku nawróceniu. Gdyby dokonywało się ono jedynie w oparciu o ludzkie siły i zdolności, w sercu grzesznika dominowałyby udręki związane z koniecznością oderwania się od mroku i zwrócenia ku pogodzie i spokojowi boskiej światłości¹⁹.

W świetle tak ukazanego nauczania Hipponczyka, wskazującego na działanie Stwórcy i darmowość udzielanej łaski, należy odnieść się do obecnej w doktrynie Augustyna idei synergizmu. Zgodnie z nią grzesznik powinien w wydatny sposób współpracować z łaską, która została mu dana przez Boga. Zdaniem Hipponczyka, sprzeciw Stwórcy budzi ludzka pycha, która przypisuje postęp w nawróceniu własnym wysiłkom człowieka, a także duchowe lenistwo odzwierciedlone w postawie wycozekiwania, że jedynie Bóg sam dokona odkupienia²⁰.

¹⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 59, 4, NBA 26, s. 306; PSP 39, s. 33.

¹⁶ D. Zagórski, *Przebieg aktu pokutnego na podstawie „Komentarza do Psalmu XXXVII” św. Ambrożego*, RTK 53/4 (2006) s. 173-178.

¹⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 4, 4, NBA 25, s. 36; PSP 37, s. 53.

¹⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 6, 5, NBA 25, s. 70; PSP 37, s. 70.

¹⁹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 6, 5, NBA 25, s. 70; PSP 37, s. 70.

²⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 18 (1), 15, NBA 25, s. 240; PSP 37, s. 149.

1.2. Odrzucenie zła

Przekaz Hipponczyka odnoszący się do nawrócenia zakłada świadome odrzucenie w codziennym życiu zła. Pasterz naucza zatem o wyzbyciu się grzechu i wyrzeczeniu się szatana – odrzuceniu jego podszeptów, uświadamiając, kim jest kusiciel, i demaskując jego działanie.

1.2.1 Walka z grzechem

Św. Augustyn, aby wyjaśnić wiernym naukę o grzechu²¹, nade wszystko tym, który dotyka ich jako osobiste doświadczenie, a także by zachęcić do walki ze złem, dokonuje najpierw wykładu na temat grzechu pierwotnego²². Mówi o jego skutkach i wpływie na ludzkość, wskazując na mieszkającą w człowieku pożądlivość, której należy się przeciwstawić, aby nie ulec złu.

Winę na człowieka i odpowiedzialność za zło – zdaniem pasterza – ściąga uległość względem wspomnianej pożądlivości. Biskup wzywa w tym kontekście wiernych, aby nie okazywali jej posłuszeństwa, gdyż ona właśnie powoduje grzech²³, który staje się dla człowieka wewnętrznym ogołoceniem i wielką duchową stratą:

Oto zgrzeszyłeś i osiągnąłeś zysk. Co znaczy, żeś osiągnął zysk? Żeby go zdobyć, obraziłeś Boga. Żeby powiększyć zasób pieniędzy, wiara twoja zmniejszyła się, a urosło złoto. Coś utracił, a coś zyskał? To, coś zyskał, zwie się złotem, to, coś utracił, zwie się wiarą. Przyrównaj wiarę do złota. Gdyby wiara była towarem do sprzedania, miałyby swą cenę? Myślisz o swoich zyskach, a nie myślisz o stratach? Sakiewką się cieszysz, w sercu nie opłakujesz? Nie wiem, czym tam jest wypchana twoja sakiewka, ale popatrz, jak bardzo zmalała zawartość twojego serca. Kiedy otworzysz sakiewkę, znajdziesz pieniądze, których nie było. Słusznie cieszysz się, że znajdujesz

²¹ Charakterystykę grzechu daną przez Augustyna, jego przyczyny i typy opisuje: S. Kowalczyk, *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Lublin 2007, s. 145-154.

²² Zob. A. Wilczyński, *Grzech pierwotny w nauczaniu św. Augustyna i św. Grzegorza Wielkiego*, KiST 13 (2014) s. 135-149; A. Eckmann, *Grzech pierwotny jako źródło cierpień człowieka u św. Augustyna*, w: *Grzech pierwotny*, ŻMT 12, Kraków 1999, s. 109-125.

²³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 118 (3), 1, NBA 27/2, s. 1128-1130; PSP 41, s. 221-222.

to, czego tam nie było. Zważ na skarbiec serca. Była tam wiara, a jej nie ma. Jeżeli tam się cieszysz, czemu tu nie oplakujesz? Więcej utraciłeś niż zdobyłeś²⁴.

Augustyn wzywa wiernych do odrzucenia niegodziwego postępowania i do oskarżania się o własne grzechy. Aby dobitniej zwrócić uwagę na potrzebę nawrócenia i odrzucenia grzechu, odwołuje się do obrazu Chrystusa, ukazanego jako lekarza, który przychodzi do grzeszników, aby wezwać ich do nawrócenia i pokuty. Nadzieję wiernym przynosi Augustynowe potwierdzenie faktu, że na odrzucenie grzechu i nieprawości nigdy nie jest za późno²⁵.

1.2.2 Wyrzeczenie się szatana

Zły duch ukazany jest przez Augustyna jako kłamca i ojciec kłamstwa, jako „książę tego świata”, nieprzyjaciel – diabeł i „wąż stary”, z którego rąk człowiek może być wybawionym tylko wtedy, gdy nie umiera w nieprawościach:

Mamy (...) nieprzyjaciela, diabła, węża starego. Wszyscy musimy umrzeć, jeśli dobrze umrzemy, będziemy z jego rąk wybawieni. Ktokolwiek zaś w nieprawościach swoich umiera źle, będzie ściśnięty jego ręką, a w końcu wraz z nim potępiony. Niechaj więc wybawi nas Pan Bóg nasz z ręki nieprzyjaciela naszego. On bowiem pragnie nas pochwycić przez nasze pożądliwości. Nasze zaś pożądliwości, kiedy wywierają swój skutek, a my im służymy, zwą się koniecznościami. Kiedy zaś Bóg wybawi nasze dusze z konieczności naszych, to za co pochwyci nas nieprzyjaciel nasz, abyśmy byli ściśnięci jego ręką?²⁶

Hippończyk wzywa wiernych, by uciekali przed kusicielem i nie szli pod jego przewodem. Udziela duchowych rad, wskazując na „miejsce” takiej ucieczki, którym jest Syn, będący schronieniem każdego człowieka.

²⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 123, 9, NBA 28/1, s. 76; PSP 41, s. 404.

²⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 74, 7, NBA 26, s. 918; PSP 39, s. 332-333.

²⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 30 (2), 14, NBA 25, s. 460; PSP 37, s. 247-248.

Ten swoisty azyl jest niezbędny podczas walki z diabłem, aby człowiek mógł odpocząć i nabrać sił²⁷.

Ważne w nauczaniu pasterza troszczącego się o swe owce jest wskazanie, że zły duch nie może nikogo przymusić do działania wbrew jego woli. Poucza zatem, że w mocy człowieka jest zgodzić się na zło bądź je odrzucić²⁸.

1.3. Pokusy i wady

Hippończyk, objaśniając zagadnienie pokusy, podkreśla, że Bóg wraz z zezwoleniem na jej dopuszczenie do człowieka udziela mu również konkretnego wsparcia, aby mógł wytrwać w jej znoszeniu. Istotne jest, że Pan w swoim miłosierdziu dostosowuje natężenie pokusy do możliwości poszczególnych osób²⁹.

Droga wewnętrznego oczyszczenia domaga się także wykorzenienia wszelkich wad. Jest to zdaniem Hippończyka konieczny element na drodze ku doskonałości.

1.3.1 Zwalczanie pokus

Jak wskazuje na to Augustyn, zadaniem pokus winien być wewnętrzny postęp człowieka ku doskonałości. Ich wymierzenie i dostosowanie do konkretnego człowieka ma na celu przyniesienie korzyści duchowej wiernym³⁰. W świetle takiego opisu zagadnienia pokusy autor *Komentarza do Psalmów* wzywa wiernych, by nigdy nie schodzili z drogi dobra. Aby wesprzeć odbiorców swych słów, ukazuje przykłady poddania

²⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 9, 4, NBA 25, s. 136; PSP 37, s. 104. Wspomniane wsparcie chrześcijanina ze strony Zbawiciela Augustyn przywołuje również w innym fragmencie *Objaśnień Psalmów* – Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 27, 8, NBA 25, s. 390; PSP 37, s. 215.

²⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 91, 3, NBA 27/1, s. 190; PSP 40, s. 202.

²⁹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 61, 22, NBA 26, s. 382-384; PSP 39, s. 71.

³⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 94, 9, NBA 27/1, s. 320; PSP 40, s. 263.

kuszeniu świętych osób, które w licznych i trudnych doświadczeniach musiały walczyć o wytrwanie w wierności Stwórcy³¹.

Dla ukazania wiernym, że nękanie człowieka pokusą w czasie ziemskiego bytowania nigdy nie ustanie, Hipponczyk przywołuje starotestamentowy przykład Izraelitów, którym po przejściu Morza Czerwonego nie od razu dana została ojczyzna i nie pozbyli się oni wszystkich swoich wrogów. Wciąż na swej drodze przeżywać musieli samotność pustyni i niebezpieczeństwa płynące ze strony nieprzyjaciół³².

Augustyn, by zwrócić uwagę swych odbiorców słów na konieczność zwalczania pokus, które płyną ze strony ciała, przywołuje uczynki wywodzące się z niego, takie jak nierząd, nieczystość, wyuzdanie, nienawiść, zwady, zawiść, wzburzenie, niewłaściwa pogoń za zaszczytami, niezgody, rozłamy, zazdrości, pijaństwa czy hulanki. Podkreśla jednak, aby odróżnić pokusę od zła, które się popełnia, walka z nią bowiem daje zwycięstwo i nie prowadzi do grzechu³³.

1.3.2 Wykorzenienie wad

Augustyn dobitnie wzywa do znienawidzenia swoich wad. Podkreśla, że takie podejście do nich jest przejawem prawdziwego umiłowania siebie. Zachęca do wykorzeniania z życia pychy, chciwości, gniewu i nienawiści, a także zazdrości, nieczystości i rozwiązłości.

Pycha określona zostaje przez pasterza początkiem każdego grzechu³⁴, a za jej źródło uznane zostaje odstępstwo od Boga³⁵. Augustyn wzywa wiernych, by unikali pychy, uznając swą słabość i grzeszność, przy jednoczesnym zawierzeniu Bogu³⁶. Przestrożą dla słuchaczy słów Hipponczyka staje się apel do wyznawania popełnionych grzechów, co

³¹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 103 (4), 7, NBA 27/1, s. 760; PSP 41, s. 63.

³² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 72, 5, NBA 26, s. 828-830; PSP 39, s. 290-291.

³³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 143, 6, NBA 28/2, s. 660; PSP 42/1, s. 270.

³⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 139, 13, NBA 28/1, s. 528; PSP 42/1, s. 206. Zob. także: Aurelius Augustinus, *Sermo* 340/A, 1, NBA 33, s. 1000.

³⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 7, 4, NBA 25, s. 88; PSP 37, s. 80.

³⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 122, 3, NBA 28/1, s. 38-40; PSP 41, s. 387.

stanowi przejaw pokory, uniżenia i uświadomienia sobie konieczności wsparcia w życiu ze strony Stwórcy. Przestrożą dla ulegających omawianej wadzie są słowa pasterza, które podkreślają, że Bóg nigdy nie będzie przebywał blisko pyszałków i wyniosłych³⁷.

Chciwość określona zostaje przez Doktora Kościoła korzeniem wszelkiej nieprawości (zob. 1Tm 6,10). Zło w niej tkwiące, polegające na pragnieniu posiadania więcej, niż się otrzymuje, dotknęło bowiem człowieka już w raju. Hippończyk podkreśla wręcz, że upadek pierwszych ludzi dokonał się przez tę wadę. W jej kontekście pasterz kieruje apele do wyznawców Chrystusa, by oddawali cześć Stwórcy bezinteresownie i miłowali Go z całego serca³⁸.

Nienawiść omówiona zostaje przez Doktora Kościoła w kontekście gniewu. Pasterz ostrzega wiernych, by właśnie gniew³⁹ nie stawał się zarzewiem nienawiści; daje przy tym szczegółowe pouczenia płynące z Pisma Świętego, mogące stanowić wsparcie w często trudnych relacjach międzyludzkich:

Należy się obawiać, ażeby (...) gniew nie przemienił się w nienawiść. Gniew to jeszcze nie jest nienawiść. Gniewasz się bowiem na syna, ale go nie nienawidzisz. Dla niego zachowujesz dziedzictwo, choć odczuwasz gniew do niego. Po to właśnie gniewasz się, ażeby nie stracił przez złe życie i obyczaj tego, co zachowałeś dla niego. Gniew zatem to jeszcze nie jest nienawiść. Jeszcze nie czujemy nienawiści do tych, na których się gniewamy. Gniew, wszakże taki, jeżeli trwa długo, a nie zostanie szybko pohamowany, rośnie i staje się nienawiścią. Ażeby zatem ustępujący gniew zaniknął i nie przerodził się w nienawiść, Pismo Święte poucza nas słowami: „Niechaj słońce nie zachodzi na rozgniewanie wasze” (Ef 4,26)⁴⁰.

Zazdrość ukazana jest przez Augustyna jako wada, która rodzi się w kontekście miłości fizycznej. Pasterz wzywa zatem, aby kierować

³⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 74, 2, NBA 26, s. 910; PSP 39, s. 328.

³⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 118 (11), 6, NBA 27/2, s. 1202-1204; PSP 41, s. 255.

³⁹ O odpowiedzialności moralnej za gniew, odzwierciedlonej w nauce Ojców, w tym św. Augustyna, zob. L. Nieścior, *Augustyńska interpretacja sankcji za gniew (Mt 5,22bc) na tle wczesnochrześcijańskiej egzegezy*, VoxP 89 (2024) s. 123-148.

⁴⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 30 (3), 4, NBA 25, s. 468; PSP 37, s. 251.

duchowy wzrok na mądrość Boga, która jest w stanie ukazać się wszystkim ludziom, nie będąc źródłem zazdrości i stając się czysta dla wszystkich⁴¹.

Nieczystość przychodzi do człowieka poprzez zmysły, to jest za pośrednictwem oczu, uszu, zapachu, smaku czy dotyku. Pasterz wzywa zatem do unikania otwarcia tych „pięciu bram zepsucia”, co daje możliwość zbliżenia się do Boga i spotkania z Nim⁴².

Ostatnią z omawianych wad jest rozwiązłość, której początkiem jest nieuporządkowana i nieczysta miłość. Zachętą do jej przezwyciężenia jest wezwanie do oczyszczenia miłości i skierowania jej na właściwe obiekty umiłowania⁴³.

1.4. Droga pokuty

Grzeszność i słabość wierzących powinna, zdaniem Augustyna, powodować w człowieku pragnienie pokuty. Aby uczynione zło mogło zostać darowane przez Boga, człowiek musi je okupić żalem i umartwieniami. W swoich mowach pasterz wzywa wiernych do żalu za popełnione grzechy, do zwrócenia uwagi na zatwardziałość serca i grzeszny styl życia. Ważne jest i w tym kontekście odrzucenie pychy oraz wyznanie słabości, która wpływa na kondycję duchowego życia i stan, w jakim człowiek się znajduje:

Odnalazł siebie człowiek pokutujący za swój grzech, że sam nie posiadał mocy. Wyznał też przed Bogiem, że jest ziemią i prochem. O pyszałku, obróciłeś się we własny proch, odebrano ci technienie. Już się nie chełpisz, już się nie wynosisz, nie twierdzisz, że jesteś sprawiedliwy. Widzisz, żeś

⁴¹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 33 (2), 6, NBA 25, s. 640; PSP 37, s. 335.

⁴² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 49, 9, NBA 25, s. 1258; PSP 38, s. 252.

⁴³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 31 (2), 5, NBA 25, s. 518; PSP 37, s. 275. „Właściwym” obiektem miłowania jest Bóg. Opis tej miłości, mającej wyzbyć się wrzeń zmysłowych, doświadczanej przez wyznawców Chrystusa z poziomu człowieka wewnętrznego, daje: M. Terka, *Świat stworzony znakiem Boga i samotności człowieka w świetle X księgi „Wyznań” św. Augustyna – próba interpretacji*, VoxP 92 (2024) s. 99.

z prochu powstał, i kiedy Pan odwrócił swą twarz, powróciłeś do swojego prochu. Zatem błagaj, żeś prochem, wyznaj swoją słabość⁴⁴.

Za ważny element na drodze pokuty uznane zostaje przez Augustyna cielesne umartwienie. By postawa grzesznika mogła być przyjęta przez Boga człowiek powinien traktować umartwienie radykalnie. W ten sposób uzyskać można przebaczenie grzechów i ich odpuszczenie⁴⁵.

2. Uświęcanie się przez doskonalenie cnót i pełnienie dobrych czynów

Pojednanie się z Bogiem przez nawrócenie i pokutę pozwala człowiekowi na wstąpienie na drogę uświęcania się i wewnętrznego postępu. Proces ten dokonywać się ma poprzez doskonalenie cnót i pełnienie dobrych uczynków. Po etapie zatem odrzucenia tego, co „dawne – stare”, tego, co grzeszne i będące ciemnością, przychodzi dla chrześcijanina etap „zmiany [życia] na lepsze”⁴⁶, patrzenia na rzeczywistość nie tylko w jej wymiarze materialnym, cielesnym, ale także wzniosłym – duchowym⁴⁷.

2.1. Nabywanie i doskonalenie cnót

Hippończyk, zachęcając chrześcijan do oczyszczania duchowego wnętrza, wzywa, by doceniać radość ze wzrastającego w nim ładu i ciszy⁴⁸. Mobilizuje również do praktykowania cnót, których wagę i znaczenie oddaje w obrazie Chrystusa, ich zarządcy, mieszkańca ludzkiego serca i jego gospodarza. Doktor Kościoła akcentuje w szczególności sposób trzy cnoty teologiczne i cztery kardynalne („cnoty, jakie należy

⁴⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 103 (4), 13, NBA 27/1, s. 772; PSP 41, s. 69.

⁴⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 50, 11, NBA 25, s. 1310-1312; PSP 38, s. 280-281.

⁴⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 59, 5, NBA 26, s. 306; PSP 39, s. 33.

⁴⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 9, 2, NBA 25, s. 132; PSP 37, s. 102.

⁴⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 33 (2), 8, NBA 25, s. 642-644; PSP 37, s. 337.

spełniać w naszym życiu”⁴⁹. Ich kultywowanie uznaje za niezbędne w życiu doczesnym, mogące przynieść radość z obcowania z Bogiem i kontemplowania Go.

2.1.1 Cnoty teologiczne

W przekazie św. Augustyna nauczycielem cnót teologicznych jest sam Bóg. To On naucza chrześcijan „kantyku wiary, nadziei i miłości”⁵⁰. Wielki Doktor Kościoła wyraźnie zaznacza, że miłość musi być uznana za najważniejszą z cnót, która przewyższa dwie pozostałe swym znaczeniem⁵¹.

Wiara. Augustyn, odwołując się do 2Tes 3,2, naucza swych słuchaczy, że wiara jest jedynie właściwością tych ludzi, którzy przynależą do Boga. Jest ona dla nich światłem w ziemskiej wędrówce i wsparciem w niej⁵², jest bezpieczną drogą, którą postępują sprawiedliwi.

Pasterz, znając jednak zróżnicowaną kondycję duchową poszczególnych wiernych, ukazując realia i trudy duchowego postępu, naucza, że nawet święci ludzie, pomimo ich wiary i ufności względem Boga, wciąż dotykani są przez zło, choć nie ulegają jego wpływowi⁵³. Zdaniem pasterza ważne jest znaczenie tej cnoty w kontekście przyszłego życia, gdyż wyznawanie wiary ma doprowadzić człowieka do oglądania tego, w co wierzy, zatem do nagrody przebóstwienia i bycia synami Bożymi⁵⁴.

Nadzieja. Autor *Enarrationes in Psalmos* zachęca wiernych do trwania w nadziei, do zakorzenienia jej w samym Bogu. To ma zapewnić jej niezmiennność i niewzruszoność, taką stałość, jaka odnajdywana jest jedynie w Stwórcy. Augustyn uświadamia wiernym, że nadzieja jest konieczna tak długo, dokąd nie ujrzy się „przedmiotu” oczekiwania.

⁴⁹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 68.

⁵⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 91, 1, NBA 27/1, s. 186; PSP 40, s. 200.

⁵¹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 91, 1, NBA 27/1, s. 186; PSP 40, s. 200.

⁵² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 87, 13, NBA 27/1, s. 46; PSP 40, s. 133-134.

⁵³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 118 (2), 2, NBA 27/2, s. 1124; PSP 41, s. 220-221.

⁵⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 84, 9, NBA 26, s. 1222-1224; PSP 40, s. 79.

Przekonuje zatem do cierpliwości, która przedstawiona zostaje słuchaczom jako niezbędna dla człowieka w sytuacji pełnej utrapień i cierpienia⁵⁵. Cnotą, która powinna towarzyszyć człowiekowi, aby ten potrafił złożyć nadzieję jedynie w Panu, jest pokora, dzięki której chrześcijanin nie może przypisać sobie żadnych zasług, dostrzegając, że dobro jest mu udzielone wyłącznie przez Boga⁵⁶.

Miłość. Wielki Doktor Kościoła podkreśla, że miłość podnosi wyznawcę Chrystusa do rzeczy wzniosłych. Posiada ona niejako własną moc i nie może pozostać bezczynna w duszy człowieka miłującego. Hippończyk podaje jej charakterystykę i wskazuje cel, do którego prowadzi, to jest do miłowania Boga i bliźniego:

Chcesz jednak wiedzieć, jaką powinna być miłość? Zobacz, dokąd prowadzi. Wszak nie upominamy, żebyście niczego nie miłowali, ale żebyście nie kochali świata, żeby swobodnie miłować Tego, który świat stworzył. Albowiem dusza skrępowana miłością ziemską, ma niejako lep na skrzydłach. Nie może latać. Natomiast oczyszczona z bardzo brudnych przywiązań światowych, mając niejako rozpostarte skrzydła i to dwa skrzydła zupełnie wolne od wszelkich pęt, to znaczy dwa przykazania miłości Boga i bliźniego, łatwo ulatuje (Mt 22,40)⁵⁷.

Hippończyk naucza wiernych, że w miarę wzrostu miłości poszukuje się coraz bardziej jej przedmiotu. Zdaniem pasterza, ten, kto kocha, zawsze wygląda za obecnością miłowanego i paradoksalnie wraz z jej odnalezieniem nie kończy tego procesu, lecz wzmaga go i coraz bardziej pogłębia⁵⁸.

⁵⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 91, 1, NBA 27/1, s. 186; PSP 40, s. 200. Cierpienie uznać należy za częsty temat myśli i rozważań św. Augustyna. Zob. P. Turzyński, *Cierpienie jako droga w ujęciu św. Augustyna*, VoxP 55 (2010) s. 637-653.

⁵⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 41, 12, NBA 25, s. 1020; PSP 38, s. 132.

⁵⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 121, 1, NBA 28/1, s. 2; PSP 41, s. 371. O miłości Boga, jednoczącej wspólnotę wierzących i o miłowaniu drugiego człowieka pisze w konkluzji swego artykułu: M. Nebel, *La synthèse théologique du bien commun chez Augustin*, VoxP 83 (2022) s. 266.

⁵⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 104, 3, NBA 27/1, s. 786; PSP 41, s. 75.

2.1.2 „Cnoty, jakie należy spełniać w naszym życiu”

Hippończyk zaznacza w swym przekazie, że chce zachęcić wiernych do kultywowania tych cnót, które napotkać można podczas lektury Pisma Świętego. Uznaje je za ważne i wskazuje na łaskę Bożą będącą źródłem ich udzielenia. Naucza, że od czterech wymienionych cnót: roztropności, sprawiedliwości, wstrzemięźliwości i męstwa, nastąpi kiedyś przejście do jednej tylko, to jest do kontemplacji Boga⁵⁹.

Roztropność. Hippończyk podkreśla, że „roztropnością zwie się cnota, dzięki której rozróżniamy między dobrem a złem”⁶⁰. Jest ona zatem ważna na etapach jednoczenia się z Bogiem. Osiągnięcie w przyszłym życiu kontemplacji spowoduje jednak, że nie będzie ona już potrzebna, gdyż w przyszłym bytowaniu nie napotka człowiek żadnego zła, którego miałby unikać⁶¹.

Sprawiedliwość. Augustyn, odwołując się do Listu do Rzymian, charakteryzuje sprawiedliwość jako tę cnotę, według której udzielamy drugiemu człowiekowi to, co mu się należy⁶². Podobnie jak roztropność, sprawiedliwość nie będzie miała zastosowania w przyszłym życiu, gdyż zostanie uznana za zbędną tam, gdzie nie będzie żadnego niedostatku, któremu należałoby zaradzić⁶³.

Pasterz w kazaniu omawiającym treść Ps 57 apeluje, aby sprawiedliwość była przez wiernych praktykowana w czynach, co uznaje za znacznie trudniejsze niż jedynie głoszenie jej słowem⁶⁴. Wyraźnie zaznacza też, że cnota ta jest dziełem Boga w człowieku, a czynić ją może ten, kto ją w sobie posiada jako efekt łaski⁶⁵.

⁵⁹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 68.

⁶¹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 68-69.

⁶³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 118 (26), 1, NBA 27/2, s. 1346; PSP 41, s. 318.

Wstrzemięźliwość. W odniesieniu do cnoty wstrzemięźliwości pasterz przypomina jedynie wiernym, że dzięki niej człowiek jest w stanie powściągnąć swe popędy⁶⁶.

Męstwo. Męstwem, jak zaznacza Hipponczyk, nazwana zostaje ta cnota, dzięki której człowiek może znieść wszelkie trudności⁶⁷. Jest ona również efektem Bożego daru, gdyż prawdziwe wsparcie człowieka i obrona przychodzi właśnie ze strony Stwórcy. Siły ludzkie same w sobie uznane zostają za niewystarczające, dlatego zachodzi konieczność zwrócenia się ku Bogu i trwania w Jego bliskości⁶⁸.

Augustyn w kontekście omawiania tej cnoty zwraca uwagę słuchaczom, by nie wpadali w pychę i nie trwali w przekonaniu, że dobro wywodzi się z ich zasług. Winni raczej dostrzec swoje słabości i uświadomić popełniane nieprawości, wszelkie bowiem usprawiedliwienie dla zła i grzechu wiedzie do osłabienia męstwa w człowieku:

Ci, którzy nie chcą wyznać swoich grzechów, męczą się bez powodu, aby obronić własne grzechy. A im bardziej męczą się, aby usprawiedliwić swoje grzechy, chępiąc się własnymi zasługami i nie dostrzegając swoich nieprawości, tym bardziej słabnie ich siła i męstwo. Ten bowiem jest silny, kto nie w sobie, ale w Bogu jest mocny⁶⁹.

Pasterz uświadamia wiernym, że dla znoszenia trudności męstwo staje się niezbędne. Dlatego wzywa ponownie do wypraszania go u Stwórcy, gdyż jedynie osoba obdarowana jest w stanie wytrwać w wierności do końca, osiągając w ten sposób zbawienie⁷⁰. Podobnie jak w przypadku innych cnót wsparciem i fundamentem męstwa jest pokora, dzięki której wyznawca Chrystusa znieść może w cierpliwości wszelkie skierowane przeciwko niemu zarzuty i odrzucić rodzący się w sercu gniew⁷¹.

⁶⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69.

⁶⁸ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 65, 13, NBA 26, s. 512; PSP 39, s. 132.

⁶⁹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 31 (2), 10, NBA 25, s. 528; PSP 37, s. 280.

⁷⁰ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 42, 3, NBA 25, s. 1034; PSP 38, s. 138-139.

⁷¹ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 92, 4, NBA 27/1, s. 220-222; PSP 40, s. 216.

Analogicznie do wcześniejszych cnót, również męstwo nie będzie posiadało już żadnego znaczenia w przyszłym życiu. Nie zaistnieje bowiem wtedy żadne zło, które należałoby znosić i przezwyciężać⁷².

2.2. Pełnienie dobrych uczynków

Na etapie doskonalenia się wyznawców Chrystusa ważnym zadaniem jest pełnienie dobrych uczynków. Augustyn podkreśla, że sprawcą dobrych działań w człowieku jest sam Pan, który udziela swych darów tym, którzy są pokorni:

„Służcie Panu w bojaźni, weselcie się przed Nim ze drżeniem” (Ps 2,11). Co to znaczy? Posłuchaj głosu Apostoła: „Z bojaźnią i ze drżeniem zbawienie wasze sprawujcie”. Dlaczego: „Z bojaźnią i ze drżeniem”? Podał przyczynę: „Albowiem to Bóg sprawia w was zarówno pragnienie, jak i wykonanie, zgodnie z dobrą wolą” (Flp 2,12-13). Jeżeli zatem Bóg działa w tobie, dzięki łasce Bożej postępujesz dobrze, a nie dzięki własnym siłom. Jeżeli więc radujesz się, to się też lękaj, żeby przypadkiem to, co zostało udzielone pokornemu, nie zostało odebrane pysznemu⁷³.

Augustyn, kierując pouczenia do wiernych, związane z pełnieniem dobrych uczynków, podkreśla, że ten etap doskonalenia człowieka zbliża go do Boga. Pasterz dobitnie ukazuje wiernym przechodzenie z nieprawości i grzechu do życia sprawiedliwego oraz dobrego. Mówi o zachodzącej odmianie w człowieku i obfitych owocach takiego życia:

Kiedy więc zaczniesz nienawidzić grzechy i wyznawać je Bogu, kiedy niegodziwe upodobania pociągają cię i wiodą ku temu, co ci nie służy, westchnij do Boga. A wyznając mu swe grzechy, zasłużysz u Niego na upodobanie i zostanie ci użyty wdzięk pochodzący z postępowania sprawiedliwego, żeby zaczęła sprawiać ci przyjemność sprawiedliwość, gdy pierwotnie czyniła to nieprawość. Ty, który pierwotnie radowałeś się w pijaństwie, cieszyć się będziesz z trzeźwości. Przedtem cieszyła cię kradzież, żebyś zabrał drugiemu to, czegoś nie miał, zaczniesz dawać niemającemu to, co

⁷² Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 83, 11, NBA 26, s. 1200; PSP 40, s. 69. Zob. Zagórski, *Commendavit nobis Dominus*, s. 379.

⁷³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 65, 5, NBA 26, s. 496; PSP 39, s. 124.

posiadasz. Ciebie, któremu podobało się branie, raduje dawanie. Cieszyło cię oglądanie, rozkoszy udziela modlitwa. Cieszyły cię piosenki zabawne i swawolne, cieszy odmawianie hymnów do Boga, chodzenie do kościoła, gdy przedtem latałeś po teatrach⁷⁴.

Tym, co powoduje w człowieku moc działania, jest – zdaniem pastora – miłość. Augustyn tym bardziej zachęca wyznawców Chrystusa, by czyny ich właśnie z niej wypływały i były realizowane z wielkim zaangażowaniem⁷⁵.

3. Przyłgnięcie do Boga

Celem ludzkiego życia i największym dobrem jest, zdaniem Augustyna, przyłgnięcie do Boga. Podkreśla on w swym nauczaniu, że w ziemskim bytowaniu wyznawca Chrystusa nie jest w stanie doświadczyć tej bliskości w sposób pełny, dlatego powinien czerpać z relacji z Bogiem wedle swych najlepszych umiejętności i możliwości:

„Mnie natomiast dobrze jest przyłgnąć do Boga”. Oto całe dobro. Chcecie więcej? Ubolewam nad takimi. Bracia, czego więcej chcecie? Nie ma nic lepszego niż przyłgnąć do Boga, zwłaszcza, gdy zobaczymy Go twarzą w twarz (1Kor 13,12). A co tymczasem? Przemawiam bowiem jeszcze jako pielgrzym: „Przyłgnąć do Boga jest dobrze”, powiada. Ale obecnie podczas pielgrzymowania, dopóki jeszcze nie nadeszła owa rzeczywistość: „W Bogu złożyć moją nadzieję”. Dopóki zatem jeszcze nie przyłgnałeś, tam złoś swoją nadzieję (...). Miłuj Boga bezinteresownie, nikomu Boga nie zazdrość. Porywajcie Go sobie, ile tylko potraficie, ile zdołacie Go osiąść. Nie stał się ciasny. Co do Niego nie kierujcie się żadnymi ograniczeniami. Każdy niech zagarnia całego, a wszyscy będziecie mieli całego⁷⁶.

Zagadnienie ograniczeń, jakich doświadcza chrześcijanin w ziemskim bytowaniu, dążąc ku doskonałości, przypomina o konieczności

⁷⁴ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 84, 15, NBA 26, s. 1238; PSP 40, s. 86.

⁷⁵ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 51, 12, NBA 26, s. 20; PSP 38, s. 298.

⁷⁶ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 38, 14, NBA 25, s. 912; PSP 38, s. 76.

nieustannych zmaganiach, jakim poddani są wszyscy wierzący, bez względu na stopień duchowego postępu. Głęboką myślą poddaną wierzącym przez pasterza jest wypowiedź, w której możliwą do osiągnięcia dla człowieka doskonałość Hipponczyk dostrzega w uświadomieniu sobie niemożliwości bycia doskonałym. To urealnia niejako ludzkie działania i pozwala na lepsze planowanie swej życiowej drogi i właściwe wyznaczanie na niej stopni postępu⁷⁷.

Przekaz św. Augustyna odnoszący się do ludzkiego doskonalenia nawiązuje w wielu obszarach do wizji chrześcijańskiej formacji odnajdywanej w nauczaniu wcześniejszych autorów, takich jak Klemens Aleksandryjski⁷⁸, Grzegorz z Nazjanzu⁷⁹ czy św. Ambroży⁸⁰. Hipponczyk znał tę tradycję, rozwijając własną koncepcję doskonałości chrześcijańskiej, którą łączył przede wszystkim z miłowaniem Boga prowadzącym człowieka ku Niemu jako najwyższemu dobru i celowi⁸¹.

⁷⁷ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 51, 12, NBA 26, s. 20; PSP 38, s. 298.

⁷⁸ Zob. F. Drączkowski, *Klemens Aleksandryjski – pedagog oświeconych*, AK 93 (1979) s. 27-36; J. Grzywaczewski, *Obraz doskonałego gnostyka według „Stromatów” Klemensa Aleksandryjskiego*, VoxP 11 (1986) s. 543-554; J. Grzywaczewski, *O miłości. Program formacji chrześcijańskiej św. Klemensa Aleksandryjskiego*, Niepokalanów 1996; B. Zgraja, *Boski Logos – wzór i mistrz cnoty według Klemensa Aleksandryjskiego*, SW 47 (2010) s. 211-227.

⁷⁹ Zob. D. Zagórski, *Ai soterias odoi. Model doskonalenia chrześcijańskiego w świetle ekshortacji pastoralnych Grzegorza z Nazjanzu*, Toruń 2007.

⁸⁰ Zgraja, *Stworzenia nierozumne*, s. 822; J. Pałucki, *Nabywanie cnót w ambrozjańskim programie doskonalenia chrześcijańskiego*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej. Zagadnienia wybrane*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki – M. Szram, Lublin 1997, s. 77-88.

⁸¹ P. Perszko, *Miłość jako podstawowa zasada życia chrześcijańskiego w „De civitate Dei” św. Augustyna*, SacCh 5/1 (1998) s. 25-26: „Miłość człowieka dąży do zjednoczenia z Bogiem, który jest najwyższą miarą dobra, które musimy miłować z całego serca, z całej duszy i z całej siły. Św. Augustyn mówi, że «do Niego winni nas prowadzić ci, którzy nas miłują: do Niego winniśmy i my prowadzić tych, których sami miłujemy». Tak wypełniają się dwa najważniejsze przykazania, na których «opiera się całe Prawo i Prorocy» (Mt 22,40). Bóg bowiem jest źródłem naszego szczęścia, jest kresem wszelkiego ludzkiego dążenia. Jest także nie tylko źródłem, ale i celem, tzn. ostatecznym spełnieniem miłości chrześcijanina”.

Nabywanie doskonałości uznawał za możliwe jedynie dzięki współdziałaniu z łaską Stwórcy i widział je jako nieustający proces upodabniania się do Niego – pełen wysiłku, naznaczony wiernością Bogu we wszystkim. Realizował się on w porzuceniu grzesznego życia, we wstąpieniu na drogę Chrystusa, która mimo cierpień prowadziła do szczęścia i chwały⁸².

Zerwanie z grzesznym postępowaniem i wyrzeczenie się szatana pozwalały na postęp w dobru, który dokonywał się – podobnie jak u wspomnianych wcześniej innych starożytnych autorów – w wypełnianiu dobrych uczynków i trwaniu w stałości cnót. One to prowadziły miały ku Bogu i zbliżały do kontemplowania Go.

Ważnym dla odbiorców nauczania Hipponczyka jest przekaz, który traktuje o ograniczeniach człowieka na drodze kroczenia ku ludzkiej doskonałości i świętości. Augustyn akcentuje, że w ramach ziemskiej egzystencji, mimo największych wysiłków wkładanych w proces doskonalenia chrześcijańskiego, człowiek nie jest w stanie zrealizować bliskości ze Stwórcą w sposób pełny. Pasterz przypomina wiernym, że kontemplacja Boga, pojmowana jako doświadczenie Go „twarzą w twarz”, obiecana jest człowiekowi dopiero po zakończeniu ziemskiego pielgrzymowania. Wielki Doktor Kościoła naucza, że w życiu ziemskim konieczna jest wiara, która winna być zakorzeniona w obietnicy tego, co ma się dokonać w rzeczywistości nieba, a więc „przyszłego wypełnienia”⁸³.

Bibliography

Sources

- Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos*, 1-50, NBA 25, s. 1-1329; 51-85, NBA 26, s. 1-1289; 86-104, NBA 27/1, s. 1-823; 105-120, NBA 27/2, s. 823-1459; 121-139, NBA 28/1, s. 1-539; 140-150, NBA 28/2, s. 539-937, tł. J. Sulowski, Św. Augustyn, *Objaśnienia Psalmów*, 1-35, PSP 37; 36-57, PSP 38; 58-77, PSP 39; 78-102, PSP 40; 103-123, PSP 41; 124-150, PSP 42/1, Warszawa 1986.
- Aurelius Augustinus, *In Evangelium Ioannis tractatus*, 1-50, NBA 24/1, s. 1-1013, tł. W. Szoldrski, Św. Augustyn, *Homilie na Ewangelię I Pierwszy List św. Jana*, PSP 15/1-2, Warszawa 1977.

⁸² Turzyński, *Cierpienie jako droga*, s. 651.

⁸³ Aurelius Augustinus, *Enarrationes in Psalmos* 41, 9-10, NBA 25, s. 1016-1018; PSP 38, s. 130.

Aurelius Augustinus, *Sermones* 273-340A, NBA 33, s. 1-1023; 341-400, NBA 34, s. 1-775.

Studies

- Drączkowski F., *Klemens Aleksandryjski – pedagog oświeconych*, „Ateneum Kapłańskie” 93 (1979) s. 27-36.
- Eckmann A., *Grzech pierworodny jako źródło cierpień człowieka u św. Augustyna*, w: *Grzech pierworodny*, ŻMT 12, Kraków 1999, s. 109-125.
- Eckmann A., *Koncepcja przyjaźni w dziełach św. Augustyna*, „Roczniki Humanistyczne” 44/3 (1996) s. 231-241.
- Grzywaczewski J., *Obraz doskonałego gnostyka według „Stromatów” Klemensa Aleksandryjskiego*, „Vox Patrum” 11 (1986) s. 543-554.
- Grzywaczewski J., *O miłości. Program formacji chrześcijańskiej św. Klemensa Aleksandryjskiego*, Niepokalanów 1996.
- Hamman A.G., *Życie codzienne w Afryce Północnej w czasach św. Augustyna*, tł. M. Staffiej-Wróblewska – E. Sieradzińska, Warszawa 1989.
- Kowalczyk S., *Człowiek i Bóg w nauce świętego Augustyna*, Lublin 2007.
- Mejzner M., „Droga serca” w doświadczeniu i refleksji św. Augustyna, „Collectanea Theologica” 86/2 (2016) s. 85-114.
- Namara Mc M.A., *L'amicizia in Sant'Agostino*, Milano 1970.
- Nebel M., *La synthèse théologique du bien commun chez Augustin*, „Vox Patrum” 83 (2022) s. 247-270.
- Nieścior L., *Augustyńska interpretacja sankcji za gniew (Mt 5,22bc) na tle wczesnochrześcijańskiej egzegezy*, „Vox Patrum” 89 (2024) s. 123-148.
- Okroj A., „Przyjaciel Boga” w świetle „Enarrationes in Psalmos” św. Augustyna, Lublin 2002 (mps BKUL).
- Pałucki J., *Nabywanie cnót w ambroziańskim programie doskonalenia chrześcijańskiego*, w: *Droga doskonalenia chrześcijańskiego w epoce patrystycznej. Zagadnienia wybrane*, red. F. Drączkowski – J. Pałucki – M. Szram, Lublin 1997, s. 77-88.
- Pałucki J., *Św. Ambroży jako duszpasterz w świetle adhortacji pastoralnych*, Lublin 1996.
- Perszko P., *Miłość jako podstawowa zasada życia chrześcijańskiego w „De civitate Dei” św. Augustyna*, „Saeculum Christianum” 5/1 (1998) s. 21-42.
- Sienkiewicz E., *Człowiek w myśli św. Augustyna*, „Teologia w Polsce” 5/2 (2011) s. 259-272.
- Terka M., *Świat stworzony znakiem Boga i samotności człowieka w świetle X księgi „Wyznań” św. Augustyna – próba interpretacji*, „Vox Patrum” 92 (2024) s. 93-118.
- Turzyński P., *Cierpienie jako droga w ujęciu św. Augustyna*, „Vox Patrum” 55 (2010) s. 637-653.
- Wilczyński A., *Grzech pierworodny w nauczaniu św. Augustyna i św. Grzegorza Wielkiego*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 13 (2014) s. 135-149.

- Zagórski D., *Ai soterias odoi. Model doskonalenia chrześcijańskiego w świetle ekshortacji pastoralnych Grzegorza z Nazjanzu*, Toruń 2007.
- Zagórski D., *Commendavit nobis Dominus oves suas. Pasterska troska o wiernych w świetle „Sermones” św. Augustyna*, Toruń – Pelplin 2013.
- Zagórski D., *Przebieg aktu pokutnego na podstawie „Komentarza do Psalmu XXXVII” św. Ambrożego*, „Roczniki Teologiczno-Kanoniczne” 53/4 (2006) s. 171-183.
- Zgraja B., *Arka Noego obrazem Kościoła w „Enarrationes in Psalmos” św. Augustyna*, „Vox Patrum” 65 (2016) s. 761-781.
- Zgraja B., *Boski Logos – wzór i mistrz cnoty według Klemensa Aleksandryjskiego*, „Studia Warmińskie” 47 (2010) s. 211-227.
- Zgraja B., *Stworzenia nierozumne wezwaniem do doskonałości. Przyczynek do studium nad „Hexaemeronem” św. Ambrożego*, „Vox Patrum” 57 (2012) s. 821-837.
- Zgraja B., *Symbolika księżyca w „Enarrationes in Psalmos” św. Augustyna*, „Vox Patrum” 69 (2018) s. 735-753.